

Основні підходи до систематизації неологічного матеріалу

Висока “неогенність” ХХ століття, “неологічний бум” [5, с. 37], притаманний поліфункціональним мовам світу, зумовили створення (або, за зауваженням В.Г.Гака, оживлення) окремої галузі лексикології – неології – науки про неологізми. Про це свідчать створені у США, Франції, Японії центри неології, які займаються науковим дослідженням новотворів, питаннями культури мови, стандартизації мови, організують інформаційно-довідкову службу. Створюються словники неологізмів, здійснюється порівняння масивів неологізмів у різних мовах, встановлення тенденцій мовного розвитку, обговорення можливостей його планування тощо.

Інтенсивне вивчення індивідуального словотворення в останнє десятиліття послужило основою для вироблення самостійного спеціального погляду на розв’язання цієї проблеми – лінгвостилістичного.

Актуальність теми нашої статті визначається потребою теоретичного осмислення та систематизації змін у системі мови. Актуальною є потреба введення в науковий обіг нового фактичного матеріалу, комплексного вивчення нового на рівні лексичної системи мови.

Мета статті полягає у виявленні різноаспектних досліджень, пов’язаних із неологією, визначенні її завдань та розширенні сфери її компетенції. **Об’єктом дослідження** є теоретичні питання мовних інновацій, а **предметом** – неологізми, okazіоналізми та потенційні слова.

Зазначимо при цьому, що термінологічний словник у неології неоднорідний. Щодо трактування термінів «okazіоналізм» і «неологізм» спостерігаємо певну неузгодженість: це, наприклад, *стилістичні неологізми, індивідуально-авторські новоутворення, неологізми контексту, слова-експромти, ефемеричні інновації, художні okazіоналізми* тощо). Більшість мовознавців надають перевагу термінові “okazіоналізм”, але сам зміст поняття в лінгвістичній літературі не визначено з належною чіткістю.

В.М.Русанівський кваліфікує їх як принагідно вжиті неологізми [10, с. 30]. В.А.Чабаненко вживає терміни “оказіоналізм-неологізм” та “оказіоналізм” як тотожні, і вкладає у цей зміст “індивідуально-авторську приналежність”, “індивідуально-авторський експеримент і експромт” [11, с. 160].

В.П. Ковальов, виділяючи у складі індивідуальних новотворів морфологічні новотвори та оказіоналізми, визначає останні як такі, що “не вкладаються у рамки типових для мови способів словотворення і є більш або менш “довільними” звуковими комбінаціями” [8, с. 33]. При цьому поза межами оказіонального слововживання залишаються не тільки префіксально-суфіксальні, композитні та інші новотвори, а й семантичні переосмислення загальномовних слів або виразів, зумовлені ситуацією і контекстом. Але, як відомо, нові реалії і поняття нерідко позначаються вже наявними в мові словами. У пошуках нових засобів експресивності письменники також “уміють видобувати із уже існуючих слів усе нові й нові відтінки. Це досягається шляхом пересування, здавалося б, побічного значення слова в центр уваги читача, що неминуче відсуває звичайне осмислення слова на задній план і створює своєрідний семантичний неологізм” [2, с. 150]. Інші дослідники також відносять до оказіоналізмів окремі слова та стійкі словосполучення, які зазнають семантичного переосмислення або підлягають різним видам трансформації (напр. фразеологізми) [11, с. 156; 1, с. 107].

Виділяючи відносну самостійність лексичного рівня мови, Л.М.Васильєв розглядає оказіональне слово- і формотворення “як такі ситуації, при яких деякі означувані “седеми” не відтворюються, а створюються нашою свідомістю в процесі мовно-мисленнєвої діяльності (так би мовити, *ad hoc*), і для їх вираження ми змушені створювати також нові означальні (оказіоналізми) або використовувати старі означальні в новій функції” [3, с. 58]. Саме тому і новотвори, які функціонують у художніх текстах, і загальномовні слова, які набувають нових мотивацій, виправданих і зрозумілих тільки в певній мовленнєвій ситуації спілкування, слід розглядати як оказіоналізми (від лат. *occasionalis* – випадковий).

Нарешті, існує широке розуміння терміна “оказіоналізм”, у якому об’єднуються поняття “потенційне слово” та “індивідуальне авторське вживання”: “Оказіоналізми, тобто створені для певного контексту або ситуації нові слова, не потрапляють до словників. Їх іноді називають морфологічними, або потенційними словами” [6, с. 11].

Г.О.Винокур, досліджуючи природу потенційних слів, кваліфікує останні як такі, яких фактично немає, але які могли б бути, якби того захотіла історична випадковість. Наводячи приклад потенційного слова *китиха* (за аналогією до *слониха*), дослідник співвідносить його з природнім новаторством, “тому що воно імітує реальну історію мови, створює факти мови хоч і небувалі, нові, але все ж можливі, а нерідко і реально відшукувані в яких-небудь особливих галузях мовного вживання: в давніх документах, в діалектах, в дитячому мовленні тощо”[4, с. 328].

Оскільки статус потенційного слова ще не визначений остаточно, у своїх дослідженнях будемо використовувати терміни “оказіоналізм” і “потенційне слово” як тотожні, позначаючи цим умовно, з певними застереженнями, різну міру вияву експресивності (оказіоналізм – сильний вияв експресивності, потенційне слово – слабкий або помірний).

Потенційні слова відрізняються від звичайних узуальних і навіть від okazіональних прозорістю словотвірної структури та високим ступенем словотвірної подільності, тоді як звичайні та okazіональні слова можуть мати різний ступінь словотвірного членування. Відповідно до сказаного, пропонуємо таке визначення: “Оказіоналізм - це нове на певний час функціонування мови слово або стійке сполучення слів (нове за значенням і за формою, або тільки за значенням, або тільки за формою), створене за словотвірними законами цієї мови або з порушенням законів емпіричної продуктивності, яке відповідає потребам спілкування і ускладнене експресивно-оцінним значенням”.

Зауважимо, що наведене визначення okazіоналізмів не претендує на роль ідеального, тим більше, що для цього існують не лише суб’єктивні, а й

об'єктивні причини. У працях, присвячених опису okazіоналізмів, рідко наводиться їх визначення (крім словникових статей). У тих випадках, коли робиться спроба дати тлумачення поняття “оказіоналізм”, спостерігаємо або неповноту визначення, або його нелаконічність, розгорнутість.

У зв'язку з цим вважаємо недоцільним також детальне, викінчене, нерідко однозначне тлумачення okazіоналізмів, виявлених як факт існування в художньому тексті. На наш погляд, будь-яка інтерпретація, “скелетування” виражальних засобів, вилучення їх із контексту (особливо метафори і okazіоналізму), шкодить самій метафорі і okazіоналізму, нівелює їх експресивні властивості, тобто “перекреслює” ті стилістичні настанови, якими керувався автор у пошуках додаткових засобів емоційно-експресивного впливу на читача (слухача). Загальновизнаною є думка про те, що функціонування okazіоналізмів у художніх текстах більшою мірою зумовлюється експресивними, а не номінативними настановами.

Отже, слід визначити терміни, які найповніше передають суть позначуваного поняття, а також мають достатньо тривалу традицію вживання. Поняття “оказіоналізм” застосовуємо до новотворів, новизна звучання (значення) яких або значення та звучання безсумнівна і відповідно супроводжується помірним або сильним виявом експресивності. Терміном “потенційне слово” позначаємо в основному новотвори, побудовані за традиційними моделями, але не зафіксовані словниками, які мають слабкий вияв експресивності (поняття *слабкий, помірний та сильний* вияв експресивності ввів В.А.Чабаненко, 1993).

Традиційно виділяються три основні способи утворення okazіоналізмів: 1) використання афіксальних засобів, притаманних даній мові; 2) семантичне переосмислення вже наявних у мові слів або морфем; 3) актуалізація іншомовних елементів, а також елементів нелітературного просторіччя, територіальних діалектів, професійних і соціальних жаргонів тощо. Слушним видається висновок про те, що існують деякі специфічні способи і прийоми, які виявляють активність у мовотворчості багатьох письменників:

контамінація, вивільнення афіксів або інших частин слова, побудова слів із вигаданими коренями, каламбурні “ігри” зі словом, утворення okazіоналізмів за зразком одного із сегментів непохідного слова.

Для опису семантики та структурно-функціональних особливостей okazіоналізмів в роботі використовуються положення О.Кубрякової про два основні типи словотвірних процесів: аналогічний та кореляційний: “У словотвірних процесах за аналогією механізмом процесу є копіювання готового зразка, причому зразком для наслідування стає знайома лексична одиниця з певною внутрішньою формою, яку і повторює мовець в акті номінації [9, с. 26]. О.Земська визначає аналогію як “той двигун, який породжує всі види нових слів. Без аналогії не народжується жодне узуальне і жодне okazіональне слово” [7, с. 182]. Завдяки встановленню словотвірних зв’язків на основі аналогії здійснюється “прочитання” будь-яких okazіоналізмів, у тому числі й у досліджуваних нами контекстах Загребельного (*орайкомлення* – озеленення; *обсоюзені* – обкантовані тощо). Зміст терміна “кореляція” становить “асоціативне пов’язування спільнокореневих утворень” [9, с. 31] (*фіззаряджатися* – фіззарядка, *пронеттили* – Нетте).

Своєрідність okazіоналізмів як мовленнєвих новотворів передбачає різні аспекти їх дослідження: естетико-художній, функціональний, семантичний, словотвірний, соціолінгвістичний тощо. Якщо в національній мові нове слово насамперед покликане виконувати номінативну функцію, то в художньому стилі воно вже само по собі експресема – навмисно створений (okazіональний) виражальний засіб. Незважаючи на це загальне призначення, конкретні стилістичні функції okazіоналізмів відзначаються різноманітністю, ситуативною і психологічною вмотивованістю.

Отже, як і сама традиційна теорія okazіональних одиниць, наукова систематизація okazіоналізмів загалом потребує нових підходів, а наявні класифікаційні схеми, прив’язані переважно до okazіональних слів, – доповнення, уточнення, конкретизації. Диференціація okazіоналізмів у

їхньому широкому витлумаченні можлива на основі співвіднесеності матеріальних репрезентантів з одиницями основних і проміжних структурних рівнів мови.

Література

1. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк. – К.: Наук. думка, 1989. – 154 с.
2. Будагов Р.А. Писатели о языке и язык писателей / Р.А. Будагов. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1984. – 280 с.
3. Васильев Л.М. Современная лингвистическая семантика / Л.М. Васильев. — М.: Высш. шк., 1990. – 174 с.
4. Винокур Г.О. О языке художественной литературы: Учебн. пособие для филол. спец. вузов / Сост. Т.Г.Винокур; Предисл. В.Г.Григорьева. – М.: Высш. шк., 1991. – 448 с.
5. Гак В.Г. Языковые преобразования / В.Г. Гак. – Школа «Языки русской культуры». – М., 1998. – 763 с.
6. Єрмоленко С.Я. Творчість Олеся Гончара і мовно-естетична культура сучасника / С.Я. Єрмоленко // Дивослово, 1998. - № 7. – С. 11-13.
7. Земская Е. А. Словообразование как деятельность / Е. А. Земская. – [2-е изд.]. – М.: Комкнига, 2005. – 224 с.
8. Ковальов В.П. Виразальні засоби українського художнього мовлення / В.П. Ковальов. – Херсон, 1992. – 216 с.
9. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е.С. Кубрякова. — М.: Наука, 1981. – 199 с.
10. Русанівський В.М. Мова в нашому житті / В.М. Русанівський. — К.: Наук. думка, 1988. – 240 с.
11. Чабаненко В.А. Стилїстика експресивних засобів української мови / В.А. Чабаненко. – Запоріжжя: ЗДУ, 1993. – 215 с.